

СОЦИАЛЬНЫЕ ГРУППЫ
И ИХ ВЛИЯНИЕ НА
РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА
В XVI–XIX ВЕКАХ

GRUPY SPOŁECZNE
I ICH WPŁYW NA
ROZWÓJ SPOŁECZEŃSTWA
W XVI–XIX WIEKU

**СОЦИАЛЬНЫЕ ГРУППЫ
И ИХ ВЛИЯНИЕ НА
РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА
В XVI–XIX ВЕКАХ**

**GRUPY SPOŁECZNE
I ICH WPŁYW NA
ROZWÓJ SPOŁECZEŃSTWA
W XVI–XIX WIEKU**

Сборник научных статей подготовлен
на основе докладов участников
международной конференции,
состоявшейся в Институте истории Литвы
8–9 октября 2014 г.

Zbiór artykułów na podstawie referatów
wygłoszonych na międzynarodowej
konferencji naukowej zorganizowanej
przez Instytut Historii Litwy
8–9 października 2014 roku

Составитель
Тамара БАЙРАШАУСКАЙТЕ

Pod redakcją
Tamyry BAIRAŠAUSKAITĖ

УДК 316.344.42(474.5)(091)
С69

Книга издана при финансовой поддержке
Научного совета Литвы в рамках
Национальной программы развития
литуанистики на 2009–2015 годы
Договор № LIT-9-22

Wydanie finansowane przez
Radę Naukową Litwy w ramach Narodowego
Programu Rozwoju Lituanistyki w latach 2009–2015
Umowa Nr LIT-9-22

Knygos leidybą finansavo
Lietuvos mokslo taryba
Nacionalinė lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programa
Sutartis Nr. LIT-9-22

Рецензенты
доц. д-р Саулюс Пиворас
доц. д-р Эугениjus Савищевас

Recenzenci
Doc. dr Saulius Pivoras
Doc. dr Eugenijus Saviščevas

ISBN 978-609-8183-05-4
© Lietuvos istorijos institutas, 2015
© Sudarymas, Tamara Bairašauskaitė, 2015
© Straipsnių autoriai, 2015

Jolita Sarcevičienė

Institut Historii Litwy

CYKLE ŻYCIA JEDNOSTKI I RODZINY: NA PRZYKŁADZIE CHŁOPÓW LITEWSKICH W XVIII WIEKU

Badania cyklu rozwojowego jednostki, rodziny i gospodarstwa domowego są subdyscyplinami demografii dającymi możliwość dokładniejszego opisu rozwoju populacji. Wzrost ich popularności nastąpił w ostatniej ćwierci XX wieku, kiedy historycy do badań nad przeszłością historyczną rodziny przejęli z socjologii teorię cyklu życia lub rozwojowego (*life-course approach* i *life-cycle approach*)¹. Co prawda, w przypadku demografii historycznej nieskuteczne okazały się stosowane przez socjologów kryteria, służące do wyróżnienia odpowiednich etapów i dotyczące kolejności narodzin dzieci oraz związanej z ich wiekiem socjalizacji. W demografii historycznej dla jednostki, rodziny lub gospodarstwa domowego istotniejsza jest zmiana funkcji społecznej, uwarunkowana przejściem od jednego etapu do innego poszczególnych członków w otaczającym środowisku społecznym.

Znaczący wkład do badań nad cyklem życiowym² wniosły prace Glenna H. Eldera³, który twierdził, że „życie rodziny jest jakby pomostem między makroekonomicznymi zmianami zachodzącymi w społeczeństwie a możliwościami życiowymi poszczególnych osób”⁴, oraz Tamary K. Hareven⁵. Naukowcy ci

¹ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 142; M. Kopczyński, Cykl życia jednostki na wsi polskiej schyłku XVIII wieku, *Studia Demograficzne*, 1(127), 1997, s. 97–115.

² Poprzednikami tego typu badań byli John Graunt (1620–1674) i Edmond Halley (1656–1742). Za ojca demografii uważany kupiec z Londynu J. Graunt pierwszy zaczął opracowywać tabele faz życia, które stały się później podstawą nowoczesnej demografii. Zamierzeniem Graunta było poznanie możliwości przeżycia każdej fazy życiowej. Jego pracę kontynuował E. Halley (brytyjski astronom, geofizyk, matematyk, obliczył orbitę komety), którego studium o tendencjach umieralności ludzi zostało wydane w 1693 r. Zob.: T. Jaworski, Ludzie, liczby i idee a rzeczywistość, czyli problem kapitału ludzkiego, *Przemiany demograficzne Europy Środkowej w czasach nowożytnych*, I, red. H. Kurowska, Zielona Góra 2010, s. 36–39.

³ G. H. Elder, Family History and the Life Course, *Journal of Family History*, vol. 2, issue 4, 1977, p. 279–304.

⁴ G. H. Elder, Families, Social Change, and Individual Lives, *Marriage and Family Review*, vol. 31, issue 1–2, 2001, p. 178.

⁵ T. K. Hareven, Introduction: The Historical Study of Life Course, *Transition: The Family and the Life Course in Historical perspective*, New York 1978; T. K. Hareven, The Family Life Cycle in Historical Perspective: A Proposal for a Developmental Approach,

zwrócili uwagę na więź łączącą jednostkę doświadczającą „ewolucji” z rodziną jako „ewolucją” zbiorowości i w swoich analizach połączyli trzy kategorie czasowe: jednostki, rodziny i społeczeństwa. W taki sposób mogli nie tylko uchwycić związek zachodzący między etapami życia jednostki i rodziny, ale też wykazać ich zależność od procesu historycznego. Mimo że część naukowców nie zgadza się z pewnymi twierdzeniami wymienionych badaczy, większość jednak uznaje, że egzystują trzy równorzędnie rozwijające się cykle – jednostki, rodziny i gospodarstwa domowego⁶.

Prowadzone obecnie przez naukowców wielu krajów badania cyklu życia i rozwoju gospodarstwa domowego, rodziny i jednostki⁷ pozwalają na uchwycenie nie tylko tendencji rozwojowych populacji w poszczególnych regionach, ale też ukazują sposoby przekazywania własności i mobilność mieszkańców, procesy ekonomiczne i kulturowe, wpływ modeli zachowania na rodzinę, jej ewolucję i życie poszczególnych jednostek. Wraz z innymi źródłami pomagają badaczom w rekonstrukcji charakterystycznych dla poszczególnych regionów struktur rodzin, uwarunkowanych położeniem społecznym, oraz ich zmian w biegu historii. Gospodarstwa domowe różnego typu (nuklearne, rozszerzone, złożone) przechodzą przez wszystkie etapy cyklu rozwojowego rodziny, jednakże za każdym razem etapy te przebiegają inaczej. Biorąc pod uwagę dynamikę procesu, można dostrzec różne – następujące po sobie – etapy w strukturze jednej rodziny: często uzależnione są one od warunków ekonomicznych zarządzania gospodarstwem domowym, wielkości własności, strategii dziedziczenia itp. Jednocześnie podobne rekonstrukcje rodziny pokazują, że struktura gospodarstwa domowego to nieco więcej niż suche dane statystyczne. Co prawda, należy przyznać, że dostosowanie faktycznego materiału źródłowego do wymagań tej metodologii jest

The Family Life Cycle in European Societies, red. J. Cuisenier, M. Segalen, La Haye 1977, p. 338–352; T. K. Hareven, The history of family and the complexity of social change, *American Historical Review*, t. vol. 96, no. 1, 1991, p. 95–124; T. K. Hareven, The history of family as an interdisciplinary field, *Family in history. Interdisciplinary essays*, ed. Th. Rabb, R. I. Rotberg, New York 1973, p. 399–414.

⁶ Zob.: L. K. Berkner, The stem family and the development cycle of the peasant household, *American Historical Review*, vol. 77, issue 2, 1972, p. 398–418. Taki podział jednak nie przyjął się w historiografii – por.: R. Sieder, M. Mittrauer, The reconstruction of the family life course: theoretical problems and empirical results, *Family forms in historic Europe*, ed. R. Wall et. al., Cambridge 1983, p. 338–339.

⁷ Szerzej o różnorodności prowadzonych badań i historiografii zob.: D. J. Willigan, K. A. Lynch, *Sources and Methods of Historical Demography*, New York, London et al., 1982, p. 177–191; o teoretycznej koncepcji faz cyklu życiowego rodziny oraz jej zastosowaniu w socjologii, antropologii i historii zob.: *The Family Life Cycle in European Societies/Le cycle de la vie familiale dans les sociétés européennes*, ed. J. Cuisenier, Paris 1977.

niełatwe – już chociażby dlatego, że w różnych krajach naukowcy korzystają z bardzo zróżnicowanych źródeł⁸.

Zazwyczaj cykl rozwojowy rodziny wiązany jest z rodziną nuklearną, tj. rodziną składającą się z małżonków oraz ich nieżonatych/niezamężnych dzieci⁹. W demografii za klasyczny cykl życia rodziny uznaje się cykl (niestosowany w przypadku współczesnych rodzin, gdyż różnią się formy ich zakładania/rozpadu) obejmujący okres od zawarcia małżeństwa do jego rozpadu/zaniku. W tym procesie rodzina przechodzi przez poszczególne etapy, z których każdy wzięty z osobna może być obiektem badań demograficznych. Struktura gospodarstwa domowego i rodziny nie jest statyczna – zarówno jej poziomy, jak i poszczególne jednostki podlegają ewolucji, na którą wywierają wpływ takie czynniki demograficzne, jak małżeństwo, narodziny czy śmierć. Typowa rodzina powstaje po zawarciu małżeństwa i powiększa się wraz z narodzinami kolejnego dziecka. Od urodzenia ostatniego dziecka do czasu, kiedy pierwsze dziecko (niekoniecznie najstarsze) opuszcza dom rodzicielski (niezależnie od powodu – praca lub małżeństwo), wielkość rodziny jest stabilna. Następnie rodzina znów się zmniejsza, aż w końcu składa się ona jedynie z pary małżeńskiej. Śmierć jednego z małżonków oznacza końcowy etap rodziny¹⁰.

Badania nad etapami cyklu rozwojowego dawnych rodzin doprowadziły do większego zainteresowania stadiami życia jednostki. Cykle życia jednostki i rodziny nierozzerwalnie spłoty się ze sobą i często są rozpatrywane wspólnie. Przyjęło się, że typowy cykl życia jednostki w Europie Zachodniej w czasach nowożytnych składa się z następujących etapów: **dzieciństwo**; około 15–19 roku życia następuje opuszczenie domu rodzinnego, rozpoczyna się **okres służby** trwający 10–15 lat; **małżeństwo** (zawierane przez kobiety około 26 roku życia, przez mężczyzn w wieku 28–29 lat), które jest integralną częścią powstania nowego gospodarstwa domowego; **okres narodzin potomstwa**; **zakończenie** trwające od narodzin ostatniego dziecka do śmierci obojga małżonków¹¹ – często etap ten nazywany jest okresem „pustego gniazda”¹².

⁸ Zob.: M. Mitterauer, R. Sieder, The developmental process of domestic groups: problems of reconstructions and possibilities of interpretation, *Journal of Family History*, vol. 4, no. 3, 1979, p. 257–284.

⁹ C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, s. 143.

¹⁰ Tamże, s. 143; E. Frątczak, *Modelowanie cyklu życia jednostki i rodziny. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999, s. 48.

¹¹ M. Kopczyński, Cykl życia jednostki na wsi polskiej, s. 97; R. Wall, Leaving home and the process of household formation in pre-industrial England, *Continuity and Change*, vol. 2, issue 1, 1987, p. 77–101.

¹² Tamże.

Cykle życia – zarówno jednostki, jak i rodziny – są ze sobą nierozzerwalnie powiązane i wywierają silny wpływ na model rodziny i gospodarstwa domowego, który w poszczególnych regionach Europy wyraźnie się różni. W Anglii w omawianym okresie typową formą gospodarstwa domowego jest rodzina nuklearna (zarówno z dziećmi, jak i bez nich). Dość znaczny odsetek – od 15 do 20 proc. – w tym regionie tworzą gospodarstwa domowe osób, które nie założyły rodziny. Tymczasem gospodarstwa domowe, w których mieszkają krewni, dwa lub więcej spokrewnionych ze sobą małżeństw należą raczej do rzadkości. Podobną strukturę gospodarstwa domowego rejestrują również badacze północnej Francji, Flandrii, Holandii i Danii¹³.

Natomiast w XVIII wieku w społecznościach chłopskich na terytorium Austrii, Niemiec i Szwecji występuje z nieco inny model rodziny i gospodarstwa domowego. Mamy tutaj ponad 20 proc. rodzin złożonych, w których mieszkają krewni głównej pary małżeńskiej – przeważnie owdowiałe matki, nieraz też oboje rodzice. Inną osobliwością tych regionów było wspólne zamieszkanie z gospodarzem komorników, przeważnie z nim niespokrewnionych, wynajmujących chałupę lub kawałek ziemi w zamian za robocizną lub pieniądze. Cykl życiowy jednostki różnił się tu od wspomnianych powyżej: odsetek dzieci służących w cudzych gospodarstwach był niższy, etap „pustego gniazda” występował sporadycznie, niektórzy zaś młodzi ludzie po zakończeniu służby stawali się komornikami¹⁴.

Struktura rodzin i modele gospodarstwa domowego, dominujące na północnym zachodzie i w centralnej części Europy, jeszcze bardziej różniły się od modeli występujących w Rosji, gdzie prawie nie występowało zjawisko służby w cudzych gospodarstwach. Miejsce służących w złożonych gospodarstwach domowych, w których mieszkało kilka par małżeńskich powiązanych więzami pokrewieństwa, zajmowali członkowie rodziny, którzy wcześniej zawierali małżeństwa (około 18–22 roku życia). Rolę *pater familias* w takich gospodarstwach domowych zazwyczaj pełnił najstarszy mężczyzna w rodzinie, natomiast nieżonaty mężczyzna

¹³ Zob.: P. Laslett, Characteristics of Western family considered over time, *Family life and illicit love in Early Generations*, ed. P. Laslett, Cambridge 1977, p. 12–49. J. Hajnal, Two kinds of preindustrial household formation system, *Family forms in historic Europe*, ed. R. Wall, J. Robin and P. Laslett, Cambridge 1983, p. 65–104.

¹⁴ Zob.: L. K. Berkner, The stem family, p. 404–413; L. K. Berkner, Inheritance, land tenure and peasant family structure: a German regional comparison, *Family and inheritance. Rural society in Western Europe, 1200–1800*, ed. J. Goody, J. Thirsk, E. P. Thomson, London-NY-Melbourn 1976, p. 71–94.

w zasadzie nie miał szans na to, by zostać głową rodziny i gospodarstwa domowego¹⁵.

Tabela 1.

Charakterystyka gospodarstw domowych w czasach nowożytnych
(klasyfikacja Petera Lasletta)

	Regiony			
	Europa Zachodnia	Europa Środkowa	Obszar Morza Śródziemnego	Wschód
Gospodarstwo domowe powstałe po zawarciu małżeństwa	Zawsze	Często	Rzadko	Nigdy
Wiek kobiet wychodzących za mąż (przed/po 23 roku życia)	Późny	Późny	Wczesny	Wczesny
Wiek mężczyzn zawierających związek małżeński (przed/po 26 roku życia)	Późny	Późny	Późny	Wczesny
Odsetek osób zamężnych	Niski	Niski	Wysoki	Wysoki
Liczba krewnych mieszkających w gospodarstwie domowym	Bardzo mała	Mała	Duża	Duża
Najemnicy i służba w gospodarstwach domowych	Bardzo często	Bardzo często	Rzadko	Brak
Komornicy w gospodarstwach domowych	Brak	Często	?	Rzadko
Odsetek rodzin nuklearnych	Wysoki	Wysoki	Niski	Niski
Odsetek rodzin złożonych	Bardzo niski	Niski	Wysoki	Bardzo wysoki

Źródło: P. Laslett, Family and household as work group and kin group: areas of traditional Europe compared, *Family forms in historic Europe*, p. 526–527.

Chłopska rodzina na Litwie w XVIII wieku pod względem demograficznym (jak również pod wieloma innymi względami) w ogóle nie była badana, dlatego też dokonanie wszechstronnej jej analizy jest niemożliwe. Niniejszy artykuł przygotowany na podstawie inwentarza ekonomii szawelskiej z roku 1789 ma na celu ukazanie jedynie niektórych możliwości rekonstrukcji etapów cyklu życiowego/rozwojowego rodziny i jednostki oraz przedstawienie problemów powstających w takich badaniach. W omawianym źródle rejestrującym ponad 2,5 tys. chłopskich gospodarstw domowych (ponad 13 tys. mieszkańców) znajdują się pełne spisy osób mieszkających w gospodarstwach (w tym służby, co znacznie podnosi wartość dokumentu dla badań demograficznych). W inwentarzu wskazano ich imiona (w przypadku gospodarza – również nazwisko, brak natomiast danych o

¹⁵ P. Czap, „A large family: the peasant greatest wealth”: serf households in Mishino, Russia, 1814–1858, *Family forms in historic Europe*, ed. R. Wall, J. Robin, P. Laslett, Cambridge 1983, p. 126–133.

jego żonie, nie wskazano wieku osób pozostających w związku małżeńskim), odnotowano wiek dzieci, krewnych i służby (jeśli tacy mieszkali w gospodarstwie), stopień pokrewieństwa z głową gospodarstwa domowego. Oto typowy przykład wpisu: „Wawrzyniec Andresiunas, ż[onaty], c[orka] Katarzyna 15, pasier[bz] Mikołaj 26, paro[bek] Jakub 15, past[uch] Anastazy 8”¹⁶. Analizowany materiał zawiera również informacje dotyczące zwierząt trzymanyh w gospodarstwie, uprawianej ziemi, powinności itp., jednakże w niniejszym artykule tego typu dane nie zostały wykorzystane.

Pomimo akcentowanych w historiografii mankamentów inwentarzy dóbr jako źródła do badań demografii historycznej¹⁷, inwentarz ekonomii szawelskiej rejestrujący skład populacji poszczególnych społeczności lokalnych i całego regionu jest w miarę cennym i ważnym dokumentem, który może być pomocny w zrekonstruowaniu niektórych etapów cyklu życiowego rodziny i jednostki. Ponieważ dane źródłowe nie zostały jeszcze w pełni usystematyzowane i zanalizowane, w artykule wykorzystano materiał odnoszący się jedynie do części gospodarstw domowych notowanych w dokumencie – 1012 (6505 osób). Wśród ich mieszkańców było 2224 dzieci i 1390 służby. Pozostałe osoby (2891) to pary właścicieli gospodarstw domowych i mieszkający wspólnie różni krewni: rodzice, przeważnie nieżonaci bracia i niezamężne siostry, rzadziej – dalsi krewni: siostrzeńcy, bratankowie, siostrzenice, bratanice, wujowie, ciotki itp. Ponieważ w artykule nie dokonuje się analizy struktury i modelu rodziny, nie zawiera on bardziej szczegółowych danych na ten temat.

W badanym okresie dzieci stanowiły najliczniejszą grupę społeczną, mającą istotny wpływ na wielkość gospodarstwa domowego. Należy zaznaczyć, że żonate/zamężne dzieci w tego typu badaniach należą już do innej grupy i zazwyczaj zaliczane są do kategorii „krewni”, w której znajdują się też mieszkający razem inni członkowie rodziny w różnym wieku – niebędący potomkami właścicieli gospodarstw domowych. Przytoczone poniżej informacje odnoszą się zatem wyłącznie do tych dzieci, które nie założyły jeszcze rodziny i nie opuściły domu rodzinnego. Należy również zauważyć, że liczba ta nie obejmuje służby, chociaż niektóre osoby ze względu na wiek – nie zaś na zajmowaną przez nie pozycję w

¹⁶ Inwentarz ekonomij JKM Szawelskiej 1789 roku, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (dalej: *LVIA*), f. 11, ap. 1, b. 1334, l. 160.

¹⁷ O (nie)wiarygodności informacji notowanej w inwentarzach dóbr oraz kryteriach selekcji zob.: M. Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1998, s. 83–87.

gospodarstwie domowym, która, jak już wspomniano, w naszym przypadku jest ważniejsza niż kryterium wiekowe – można zaliczyć do dzieci. Badane źródło wskazuje, że dzieci z rodzin chłopskich w ekonomii szawelskiej stanowiły 34,1 proc. Dane te nie są końcowe, brakuje bowiem informacji odnoszących się do rodzin komorników. O dzieciach służby w inwentarzu praktycznie nie ma informacji. W celach porównawczych warto nadmienić, że w Polsce na Kujawach w XVIII wieku dzieci stanowiły 37,8 proc. ogółu ludności. W tym 79,4 proc. to były dzieci głów gospodarstw domowych, 16 proc. – dzieci komorników, pozostałe – dzieci służby. Zdaniem badaczy dane te nie są dokładne, ponieważ w omawianym okresie rejestracja dzieci najmłodszych, zwłaszcza niemowląt, nie była dokładna¹⁸.

Analiza dynamiki danych dotyczących liczby dzieci w gospodarstwach domowych według grup wiekowych (Tabela 2) pozwala dostrzec pewne prawidłowości. Biorąc pod uwagę tendencję spadkową w liczebności dzieci, można wyróżnić trzy etapy: w grupach wiekowych 0–4 i 5–9 lat spadek liczby dzieci świadczy nie tylko o ich śmiertelności, lecz także o powierzchniowej rejestracji, w grupach wiekowych 10–14 i 15–19 lat – pokazuje liczbę dzieci opuszczających dom rodzinny z powodu służby, w grupie wiekowej ponad 20 lat – pokazuje proporcje młodzieży żeniącej się/wychodzącej za mąż. Można stwierdzić, że etap dzieciństwa w rodzinach chłopskich w ekonomii szawelskiej kończył się w wieku około 10–14 lat (czyli wcześniej niż w przypadku Europy Zachodniej i Środkowej), po czym rozpoczynał się etap służby, osiągający szczyt w wieku 15–20 lat.

Tabela 2.

Liczba dzieci i służby według wieku

Lata	0–4	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60 i więcej	Brak danych
Dzieci	570	597	411	328	172	53	18	3	0	0	72
Służba	0	138	308	376	218	65	119	46	24	18	76

Źródło: Inwentarz ekonomij JKM Szawelskiej 1789 roku, *LVIA*, f. 11, ap. 1, b. 1334.

Służbę, która według Johna Hajnala była stałym, istotnym składnikiem zachodnioeuropejskich społeczeństw doby przedindustrialnej, można zdefiniować następująco: to 6–10 proc. lub nawet więcej całej populacji; tworzyły ją zwykle młode osoby stanu wolnego – w 60–80 proc. wypadków wiek służących

¹⁸ M. Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską*, s. 115.

był niższy niż przeciętny wiek zawierania małżeństw; okres służby był etapem przejściowym w życiu jednostki, oddzielającym wyjście z domu rodzinnego od małżeństwa; służba w cudzych gospodarstwach nie była uznawana za zajęcie dyskredytujące młodego człowieka – po jej ukończeniu, z chwilą usamodzielnienia się, mógł on odzyskać dawną pozycję społeczną, z której wyszedł (jednakże w związku z pogłębianiem się rozwarstwienia wśród chłopów, coraz częściej służący wywodzili się z najuboższych warstw wiejskich, dlatego tradycyjny model postępowania powoli się zacierał); większość służby zmieniała gospodarzy co roku¹⁹.

Badacze dość często twierdzą, że inwentarze nie dają pełnej informacji o służbie, gdyż jej część mogła nie zostać ujęta w spisach. Jednak nawet w takich wypadkach jest oczywiste, że była to znaczna grupa – w naszym wypadku ona stanowi 21,3 proc. W celach porównawczych można nadmienić, że w omawianym okresie w powiatach radziejowskim i podgórskim Królestwa Polskiego służba wśród chłopów stanowiła 24,4 proc.²⁰ W położonej w pobliżu Krakowa parafii Raciborowice liczba ta wynosiła 14,1 proc.²¹ Według polskiego badacza demografii historycznej Michała Kopczyńskiego liczba służby w stosunku do ludności Królestwa Polskiego była bardzo wysoka, przewyższała wskaźniki Europy Zachodniej i Środkowej. Służba młodych ludzi w cudzych gospodarstwach była powszechną praktyką w rodzinach chłopskich, a być może nawet stanowiła element świadomej strategii rodzinnej²² – decydowały o tym nie tylko ekonomiczne osobliwości poszczególnych wspólnot regionalnych, nierzadko był to zabieg strategiczny stosowany przez niektóre rodziny – dążenie do zachowania jak najdłużej przez ojca – głowę rodziny – dominującej pozycji. Okres służby młodzieży w ekonomii szawelskiej trwał od 10 do 24 roku życia. Następujący po tym znaczny spadek liczby służby w starszym wieku (wraz ze spadkiem również liczby dzieci, patrz Tabela 2) może być sygnałem, że właśnie w tym wieku zaczynano aktywnie zakładać rodziny. Dotychczas nie zostały opracowane dane dotyczące wieku oraz proporcji będących na służbie dziewcząt i chłopców, nie da się zatem stwierdzić, czy różni się hipotetyczny wiek zawierania przez nich małżeństw²³. Ponadto nie

¹⁹ J. Hajnal, Two kinds of preindustrial household formation system, p. 93 i nn.

²⁰ M. Kopczyński, Cykl życia jednostki na wsi polskiej, s. 105.

²¹ M. Wyżga, *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej*, Kraków 2011, s. 130.

²² M. Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską*, s. 119.

²³ Prowadzone w Polsce badania dotyczące wieku zawierania małżeństw (oparte na wielu źródłach pochodzących z różnych regionów) wykazują, że kobiety wychodziły za mąż w wieku około 20–24 lat, mężczyźni zaś żenili się w wieku około 25–29 lat.

jest jasne, czy wśród służby w ekonomii szawelskiej większy odsetek stanowiły osoby płci męskiej, w przypadku których okres służby rozpoczynał się wcześniej, natomiast kończył się później – czyli trwał dłużej, co jest charakterystyczne np. dla Polski.

W wielu regionach Europy Zachodniej i Środkowej przejście jednostki od młodości do stadium dojrzałości było zazwyczaj związane z dwoma wydarzeniami – małżeństwem i staniem się gospodarzem/gospodynią, tj. założeniem nowego gospodarstwa domowego. Ponieważ w badanym inwentarzu brak informacji o wieku osób zakładających rodziny (z reguły wskazana jest para gospodarzy), nie ma więc też danych odnoszących się do nowego etapu w cyklu życiowym jednostki, jakim jest założenie rodziny. Nie ulega wątpliwości, że na podstawie danych inwentarza nie da się też ustalić tendencji płodności – w badanym źródle są znaczne luki w rejestrze dzieci, ich wiek jest podawany w przybliżeniu itd. Jednak poprzez analizę struktury rodziny można uzyskać informacje o zależności zachodzącej między zawarciem małżeństwa a utworzeniem nowego gospodarstwa domowego, jak również o miejscu zajmowanym w gospodarstwie domowym przez osoby starsze, o etapach przekazania przez gospodarzy zarządzania gospodarstwem dzieciom i wycofaniu się z przestrzeni *pater et mater familias*.

Zdaniem wielu badaczy takie przejście do fazy starości – zrzeczenie się zarządzania gospodarstwem i przyznanie się (przed sobą i innymi, gdyż był to krok publiczny) do swojej starości – nieuchronnie było związane z okazaniem się osoby w najbardziej niebezpiecznej grupie mieszkańców gospodarstwa domowego. Moment przejścia gospodarstwa należał zatem do najtrudniejszych i najbardziej skomplikowanych sytuacji, kiedy interesy ekonomiczne gospodarstwa lub powszechnie uznawane normy zachowania poszczególnych jego członków nie zawsze odpowiadały interesom innych osób, co nierzadko prowadziło nieuchronnie do konfliktów²⁴. Miało to miejsce również w gospodarstwach domowych przy żyjących rodzicach, natomiast po ich śmierci między krewnymi zachodziły spory dotyczące dziedziczenia. Czyli, jak twierdzą naukowcy, największe prawdopodobieństwo wystąpienia konfliktu w gospodarstwie domowym było związane z podziałem dóbr materialnych oraz zdobyciem autorytetu i podziałem władzy. Jeśli chodzi o ten ostatni aspekt, konflikt powstawał wówczas, gdy stary ojciec lub owdowiała matka kurczowo trzymali się władzy²⁵. W takich okolicznościach wysłanie dorosłych dzieci na służbę, o czym była mowa wyżej, było niezawod-

²⁴ R. Sieder, M. Mitterauer, The reconstruction of the family life course, p. 310–311.

²⁵ Tamże, p. 342.

nym sposobem złagodzenia przynajmniej na jakiś czas wzmożonych napięć oraz okazją dla starszego pokolenia do utrzymania władzy w swoich rękach.

Należy przede wszystkim zadać pytanie, czy nowa para małżeńska zakładała oddzielne gospodarstwo domowe? Największą przeszkodą w udzieleniu na nie odpowiedzi jest to, że chociaż w badanym źródle znajdujemy osobny wykaz komorników, to nie wiadomo, w jakim domu te pary mieszkały. W związku z niewskazaniem wieku niejasne jest również, czy są to ludzie młodzi, czy odwrotnie – starzy rodzice przekazali władzę w domu swoim potomkom, zostając komornikami. Należy też zwrócić uwagę na fakt, że większość par komorników jest zapisana bez dzieci lub z małą ich liczbą – 1–2. Co prawda, dokonując analizy liczby owdowiałych kobiet i zajmowanego przez nie miejsca w gospodarstwie domowym oraz liczby owdowiałych kobiet wśród komorników, można dostrzec pewne tendencje.

Dlaczego tak wiele uwagi poświęca się komornikom? Informacje dotyczące powstania tej grupy społecznej i okoliczności wyjścia/przejścia do/z tej grupy w wielu regionach Europy są szczególnie przydatne w badaniach etapów cyklu życiowego zarówno rodziny, jak i jednostki. Tak na przykład M. Koczyński stwierdził, że w Polsce, na Kujawach, rezygnacja z pozycji gospodarza domu i przejście do grupy komorników było zdecydowanie pogorszeniem jakości życia – na znacznie większą skalę niż w innych regionach Europy Zachodniej i Środkowej. Naukowcy dowiedli, że w Szwecji i Austrii sytuacja starych komorników prawie niczym się nie różniła od pozycji gospodarzy, nieraz po śmierci małżonka zawierali oni powtórne małżeństwo – co było nie do pomyślenia w przypadku Kujaw²⁶. Tymczasem w regionach, w których gospodarstwa nie były dzielone, mężczyźni zwalniali miejsce głowy gospodarstwa w wieku 60 lat i dopiero wówczas ich synowie zakładali rodziny. W takim wypadku rodziny złożone składały się z dwóch spokrewnionych ze sobą małżeństw – starych rodziców i dzieci. Kontynuowano w ten sposób typowy dla Europy Zachodniej i Środkowej reżym demograficzny, w którym zawarcie małżeństwa i powstanie nowego gospodarstwa domowego było ściśle ze sobą powiązane. Pytanie, czy Litwę charakteryzował ten sam reżym demograficzny, nadal pozostaje otwarte. *A priori* można przypuszczać, że zmiana sytuacji mogła nastąpić dopiero po zniesieniu pańszczyzny – jak było w przypadku podobnego procesu w wielu regionach w różnych okresach.

Z analizy 1012 gospodarstw domowych wynika, że „główna” para małżeńska mieszkała z rodzicami w 132 przypadkach, co stanowi 13 proc. (Tabela 3).

²⁶ M. Koczyński, *Cykl życia jednostki na wsi polskiej*, s. 147–161, szczególnie s. 161.

Tabela 3.

Rodziny rozszerzone/złożone mieszkające z rodzicami/teściami

	Rodziny	Procent
Ogółem	132	100
Z rodzicami męża	20	15,1
Z rodzicami żony	3	2,3
Z ojcem męża	14	10,6
Z matką męża	82	62
Z ojcem żony	4	3
Z matką żony	9	6,8

Źródło: Inwentarz ekonomij JKM Szawelskiej 1789 roku, LVIA, f. 11, ap. 1, b. 1334.

Jak wykazują badania prowadzone w wielu krajach, zazwyczaj przejęcie/przekazanie władzy w ręce potomków w wielu gospodarstwach „nabiera przyspieszenia” po śmierci starego gospodarza – pod tym względem sytuacja jest podobna do sytuacji występującej w Rosji, gdzie głową rodziny zazwyczaj zostaje najstarszy mężczyzna, który ma rodzinę. W ekonomii szawelskiej mamy 85 wypadków, tj. 11 proc., kiedy głową gospodarstwa domowego jest nieżonaty syn (Tabela 4).

Tabela 4.

Nieżonaci synowie – głową gospodarstwa domowego

Gospodarstwa domowe:	Liczba	Procent
Ogółem	125	100
Brak innych krewnych	4	3,2
Razem mieszkają nieżonaci bracia, niezamężne siostry lub inni krewni	34	27,2
Razem mieszka ojciec wdowiec*	8	6,4
Razem mieszka matka wdowa*	53	42,4
Razem mieszkają oboje rodzice*	26	20,8

Źródło: Inwentarz ekonomij JKM Szawelskiej 1789 roku, LVIA, f. 11, ap. 1, b. 1334.

* mogą być też inni krewni, bracia i siostry

Z tabeli 4 wynika, że 27,2 proc. nieżonatych mężczyzn było głową gospodarstwa domowego za życia ojca, niezależnie od tego, czy ten był wdowcem, czy nie. Niestety, nie da się uzyskać odpowiedzi na pytanie, czy w starszym wieku rodzice przekazywali władzę w gospodarstwie w związku z ich stanem zdrowia, czy też dlatego, że wyznaczony na „spadkobiercę” (w warunkach pańszczyzny najczęściej jedynie formalnie) syn założył rodzinę itp. Udzielenie

odpowiedzi na to pytanie okazało się zbyt skomplikowane również dla innych badaczy²⁷.

Jednak naukowcy dopuszczają też możliwość innej interpretacji wyników. Przede wszystkim proponują ostrożną ocenę koncepcji rodziny, przejętej z socjologii nowoczesnej, kiedy poszczególne etapy życia rodziny ustalane są biorąc pod uwagę dzieci (nie)żyjące z rodzicami i (nie)odbywającą się w rodzinie socjalizację potomstwa. Rekonstrukcja dawnej rodziny daje zupełnie inny obraz: po zakończeniu etapu związanego z procesem wychowania dzieci praktycznie nie znajdujemy „pustego gniazda”²⁸. Po pierwsze dlatego, że w omawianym okresie prawie w każdym gospodarstwie domowym byli potomkowie, którzy nie mieli perspektywy ani dziedziczenia po rodzicach, ani założenia oddzielnego gospodarstwa domowego, toteż mimo iż opuszczali dom rodzinny i służyli innym, to jednak okresowo wracali do rodziców – albo przerywając czas służby, albo ze względu na trudną sytuację życiową²⁹.

Wreszcie pozostający w domu potomek-spadkobierca stawał się właścicielem gospodarstwa domowego, przejmując władzę za życia obojga rodziców lub po śmierci jednego z nich. W żadnym razie rodzice w podeszłym wieku nie zostawali w domu sami³⁰. Taka sytuacja była też oczywiście uzależniona od warunków ekonomicznych – samotna osoba lub para starszych ludzi nie byłaby w stanie samodzielnie podołać pracy i rozlicznym obowiązkom. Badacze zwrócili uwagę również na fakt, że w wielu przypadkach w XIX wieku najstarsi członkowie społeczeństwa często mieszkali w gospodarstwach liczących wielu domowników³¹. Z drugiej strony, w inwentarzu ekonomii szawelskiej zostały odnotowane przypadki, kiedy zarabiać na chleb w charakterze służby musiała osoba w podeszłym wieku, która najprawdopodobniej nie założyła rodziny i osobnego gospodarstwa

²⁷ Por.: R. Sieder, M. Mitterauer, *The reconstruction of the family life course*, s. 315–320; L. K. Berkner, *The stem family*, p. 405–407.

²⁸ Co prawda, w naszym przypadku należy stwierdzić, że źródło notuje aż 22,2 proc. par gospodarzy bez dzieci – są to unikalne dane. Z drugiej strony, ze względu na brak informacji o ich wieku, nie wiemy, czy były to młode rodziny, które jeszcze nie doczekały się potomstwa, czy jednak starsze pary, będące już w fazie „pustego gniazda”.

²⁹ Sieder i Mitterauer, rekonstruując dynamikę poszczególnych rodzin, zwrócili uwagę na to, że dla regionów Dolnej Austrii charakterystyczny był nie tylko lojalny stosunek do nieślubnego potomstwa, ale też często zdarzały się sytuacje, kiedy niezamężna córka wracała do domu rodzinnego i pozostawiała na wychowanie wnuka albo sama mieszkała tu kilka lat. Zob.: R. Sieder, M. Mitterauer, *The reconstruction of the family life course*, p. 333–334.

³⁰ Tamże, p. 339–340.

³¹ Tamże, p. 340.

domowego: w licznym gospodarstwie Macieja Pampikasa, złożonym z 11 osób, jako parobek służył pięćdziesięcioletni Wincenty³².

Źródło wywołuje także pytania innego rodzaju. Na przykład, w gospodarstwie Jerzego Matykasa, składającym się z pary gospodarzy, ich osiemnastoletniej córki Doroty i szesnastoletniej Barbary, żonatego parobka Ignacego i dwunastoletniej pastuszki Magdaleny mieszkał też siedemdziesięcioletni brat gospodarza, wdowiec Franciszek³³. Rodziny o tak złożonej strukturze stawiają przed badaczami wiele pytań, często wykraczających poza granice demografii historycznej, a zmierzających raczej w stronę antropologii, modeli zachowań i innych zbliżonych dziedzin. Czy było tak, że przez jakiś czas bracia wspólnie pracowali w gospodarstwie, później żona Franciszka umarła, a dzieci wyszły na służbę lub gdzie indziej? A może Franciszek nie miał dzieci, dlatego po śmierci żony, nie mogąc samodzielnie prowadzić gospodarstwa, zamieszkał w rodzinie brata? Odpowiedzi na niektóre z tych pytań mogą, oczywiście, udzielić księgi metrykalne parafii, w której rodzina mieszkała. Przykład ten dobitnie ilustruje, że często struktura konkretnej rodziny nie mieści się w ramach wyznaczonych przez badaczy demografii historycznej: do jakiego typu rodzin należy zaliczyć gospodarstwo domowe Matykasa – do rozszerzonej, w której oprócz pary gospodarzy i ich dzieci mieszkają krewni, a może jednak do złożonej, w której mieszka kilka par małżeńskich? Prawdą jest, że jedna z nich już doświadczyła zarówno fazy „pustego gniazda”, jak i rozpadu.

Z powyższego wynika, że inwentarz ekonomii szawelskiej daje pewne możliwości analizy faz cyklu życiowego jednostki i rodziny. Jednakże źródło to mimo wszystko nie pozwala na dokładne zarejestrowanie „czasu rodziny”: ślubu, narodzin dzieci czy dynamiki generacji, gdyż wiąże się to z kwestiami bardziej skomplikowanymi z zakresu dynamiki wspólnoty społecznej i jej rekonstrukcji, takimi jak: stosunki łączące rodzinę z szerszym pokrewieństwem, wpływ sąsiedztwa, modele wyboru małżonków i służby, stosunek do przybyszy i podopiecznych zamieszkałych w gospodarstwach. Więcej informacji w badanym dokumencie odnosi się do poszczególnych etapów życia jednostek. Dzieciństwo w ekonomii szawelskiej kończyło się w wieku około 10 lat, natomiast liczba dzieci w wieku około 20–24 lat zmniejszała się w rodzinach o połowę. Mogło to mieć związek z zawieraniem małżeństw. Słuszność tych przesłanek częściowo potwierdza zmniejszająca się liczba służby w takim wieku. Zakładając, że w ekonomii szawelskiej wiek 20–24 lata był okresem zawierania małżeństw, należy uznać, że w badanym

³² Inwentarz ekonomij JKM Szawelskiej 1789 roku, l. 263.

³³ Tamże, l. 266.

regionie występował model rodziny charakterystyczny dla Europy Środkowej i Wschodniej. Wskazują na to też inne wstępne dane (Tabela 5).

Tabela 5.

Charakterystyka gospodarstw domowych w czasach nowożytnych
(według Petera Lasletta, Jolity Sarcevičienė)

	Regiony			
	Europa Zachodnia	Europa Środkowa	Rosja	Litwa (ekonomia szawelska)
Gospodarstwo domowe powstaje po zawarciu małżeństwa	Zawsze	Często	Nigdy	?
Wiek zawierania małżeństw przez kobiety (przed/po 23 roku życia)	Późny	Późny	Wczesny	Wczesny
Wiek zawierania małżeństw przez mężczyzn (przed/po 26 roku życia)	Późny	Późny	Wczesny	Wczesny
Procent żonatych/zamężnych	Niski	Niski	Wysoki	Wysoki
Liczba krewnych zamieszkałych w gospodarstwie domowym	Bardzo mała	Mała	Duża	Dość duża
Najemnicy i służba w gospodarstwach domowych	Bardzo często	Bardzo często	Brak	Często
Komornicy w gospodarstwach domowych	Brak	Często	Często	?
Odsetek rodzin nuklearnych	Wysoki	Wysoki	Niski	Dość wysoki
Odsetek rodzin złożonych	Niski	Dość niski	Bardzo wysoki	Niski

Należy zaznaczyć, że z powodu ograniczeń objętościowych w artykule została przedstawiona jedynie część możliwości, jakie daje omawiane źródło. Badania wykazały, że informacje zawarte w inwentarzu ekonomii szawelskiej nie są wystarczające dla rekonstrukcji pełnego cyklu życiowego rodziny i jednostki. Największy mankament – brak informacji o wieku małżonków oraz zarejestrowana w spisach statyczna struktura rodziny, nieodzwierciedlająca dynamiki całego cyklu życiowego rodziny i jednostki. Jednakże biorąc pod uwagę szczupłość źródeł, które dostarczają informacji o demografii litewskich rodzin chłopskich w XVIII wieku, inwentarz ekonomii szawelskiej staje się dokumentem godnym uwagi. Należy się spodziewać, że zawarte w nim dane uzupełnione informacjami z innych źródeł (spisy *status animarum*, księgi metrykalne parafii) pozwolą uzyskać więcej materiału na temat demografii ludności na Litwie w omawianym okresie, co przyczyni się do dokładniejszego poznania struktury gospodarstw domowych oraz modeli rodziny, cykli życiowych gospodarstwa domowego, rodziny i jednostki, strategii przekazywania władzy w gospodar-

stwach domowych, a nawet do ujawnienia pewnych szczegółów dotyczących relacji rodzinnych.

Tłumaczenie z języka litewskiego: Barbara Dwilewicz

Literatura

- Berkner Lutz K., The stem family and the development cycle of the peasant household, *American Historical Review*, vol. 77, 1972, issue 2, p. 398–418.
- Berkner Lutz K., Inheritance, land tenure and peasant family structure: a German regional comparison, *Family and inheritance. Rural society in Western Europe, 1200–1800*, ed. J. Goody, J. Thirsk, E. P. Thomson, Cambridge: Cambridge University Press, 1976, p. 71–94.
- Czap Peter, „A large family: the peasant greatest wealth”: serf households in Mishino, Russia, 1814–1858, *Family forms in historic Europe*, ed. R. Wall, J. Robin, P. Laslett, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 105–152.
- Elder Glen H. Jr., Family History and the Life Course, *Journal of Family History*, vol. 2, 1977, issue 4, p. 279–304.
- Elder Glen H. Jr., Families, Social Change, and Individual Lives, *Marriage and Family Review*, vol. 31, issue 1–2, 2001, p. 187–203.
- Frątczak Ewa, *Modelowanie cyklu życia jednostki i rodziny. Teoria i praktyka*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, 1999.
- Gieysztorowa Irena, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975.
- Hajnal John, Two kinds of preindustrial household formation system, *Family forms in historic Europe*, ed. R. Wall, J. Robin and P. Laslett, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 65–104.
- Hareven Tamara K., The history of family as an interdisciplinary field, *Family in history. Interdisciplinary essays*, ed. Th. Rabb, R. I. Rotberg, New York: Harper & Row, 1973, p. 399–414.
- Hareven Tamara K., The Family Life Cycle in Historical Perspective: A Proposal for a Developmental Approach, *The Family Life Cycle in European Societies / Le cycle de la vie familiale dans les sociétés européennes*, red. J. Cuisenier, M. Segalen, The Hague-Paris: Mouton, 1977, p. 339–352.
- Hareven Tamara K., Introduction: The Historical Study of Life Course, *Transition: The Family and the Life Course in Historical perspective*, New York: Academic Press, 1978.
- Hareven Tamara K., The history of family and the complexity of social change, *American Historical Review*, vol. 96, no. 1, 1991, p. 95–124.

- Jaworski Tomasz, Ludzie, liczby i idee a rzeczywistość, czyli problem kapitału ludzkiego, *Przemiany demograficzne Europy Środkowej w czasach nowożytnych*, I, red. H. Kurowska, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2010, s. 27–42.
- Kopczyński Michał, Cykl życia jednostki na wsi polskiej schyłku XVIII wieku, *Studia Demograficzne*, 1(127), 1997, s. 97–115.
- Kopczyński Michał, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka, 1998.
- Kuklo Cezary, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Laslett Peter, Characteristics of Western family considered over time, *Family life and illicit love in Early Generations*, ed. P. Laslett, Cambridge: Cambridge University Press, 1977, p. 12–49.
- Mitterauer Michael, Sieder Reinhard, The developmental process of domestic groups: problems of reconstructions and possibilities of interpretation, *Journal of Family History*, vol. 4 no. 3, 1979, p. 257–284.
- Sieder Reinhard, Mitterauer Michael, The reconstruction of the family life course: theoretical problems and empirical results, *Family forms in historic Europe*, ed. R. Wall et. al., Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 309–345.
- Wall Richard, Leaving home and the process of household formation in pre-industrial England, *Continuity and Change*, vol. 2, issue 1, 1987, p. 77–101.
- Willigan Dennis J., Lynch Katherine A., *Sources and Methods of Historical Demography*, New York: Academic Press, 1982.
- Wyżga Mateusz, *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011.

Jolita Sarcevičienė

INDIVIDUO IR ŠEIMOS GYVENIMO TARPSNIŲ CIKLAI: XVIII A. LIETUVOS VALSTIEČIŲ PAVYZDYS

Santrauka

XVIII a. Lietuvos valstiečių šeimos demografija nėra tyrinėta. Straipsnyje, remiantis 1789 m. Šiaulių ekonomijos inventoriumi, parodomas kai kurios šeimos ir individo gyvenimo tarpsnių ciklo atkūrimo galimybės ir tokio pobūdžio tyrimų metu kylančios problemos. Inventoriuje pateikiami namų ūkyje gyvenusių asmenų sąrašai (įskaitant samdinius) nurodant jų amžių ir giminystės laipsnį su namų ūkio galva.

Namų ūkių (1 012 ūkių) gyventojų analizė rodo, kad Šiaulių ekonomijos valstiečių šeimose 34,1 % sudarė vaikai. Jų amžiaus, skaičiaus ir samdinių amžiaus dinamika rodo, kad Šiaulių ekonomijos valstiečių vaikystės etapas baigdavosi apie 10–14 metus (t. y. kiek anksčiau negu Vakarų arba Vidurio Europoje). Antroji stambi grupė – samdiniai sudarė 21,3 % namų ūkių gyventojų. Šio regiono jaunimo tarnybos laikotarpis trukdavo maždaug iki 20–24 metų amžiaus. Vyresnėse amžiaus grupėse stipriai mažėjantis tiek samdinių, tiek su tėvais gyvenančių vaikų skaičius gali rodyti, kad būtent šiame amžiuje imamos kurti šeimos. Inventoriuje nenurodoma šeimas sukūrusių asmenų amžiaus, todėl informacijos apie šeimos sudarymo etapą trūksta. Taip pat negalima atsakyti į klausimą, ar nauja sutuoktinių pora sukurdavo atskirą namų ūkį. Pagrindinės sutuoktinių poros su tėvais gyveno 132 atvejais, t. y. tokios poros sudarė 13 %. Kai namų ūkio galva buvo nevedęs sūnus, sudarė 10,4 % (125 atvejai). Esant gyvam tėvui, neatsižvelgiant į tai, buvo jis ar nebuvo našlys, kaip namų ūkio šeiminkai įvardijami 27,2 % nevedusių vyrų. Todėl sudėtinga apibendrinti vadovavimo namų ūkiui perėmimo mechanizmus ir vyresnio amžiaus asmenų vietą namų ūkyje.

Šiaulių ekonomijos inventoriaus duomenys nėra pakankami, norint atkurti visą šeimos ir individo gyvenimo tarpsnių ciklą. Didžiausias jo trūkumas – nenurodytas šeimas sukūrusių asmenų amžius ir surašymo metu užfiksuota statiška šeimos struktūra, neatspindinti šeimos ir individo gyvenimo tarpsnių dinamikos. Vis dėlto, atsižvelgiant į nedidelį šaltinių, suteikiančių duomenų apie XVIII a. Lietuvos valstiečių šeimos demografiją, pasirinkimą, Šiaulių ekonomijos inventorius yra vertingas šaltinis.

Jolita Sarcevičienė

THE INDIVIDUAL AND FAMILY LIFE COURSE AMONG LITHUANIAN PEASANTS IN THE 18TH CENTURY

Summary

This study proposes a possible reconstruction of the life course of individuals and families in 18th-century Lithuania, based on the Inventory of the Šiauliai Economy (crown estate) from 1789, and discusses the issues which might occur in studies of such type. The Inventory encompasses lists of household members, including farmhands, indicating their age and relation to the head of household.

Analysis of 1,012 households reveals that 34.1 percent of peasant family members in the Šiauliai Economy were children. The stage of childhood ended around the age of 10–14 in peasant families in the Šiauliai Economy, while this stage usually ended a bit later for Western and Central European families. A second large group, which made up 21.3 percent of household members, were farmhands. The young men's service period usually lasted till they turned 20–24 years old. A decreasing number of offspring living with their parents, and farmhands among older people might indicate that around this age they were creating their own families. In the Inventory there are no data about the age of those getting married; therefore there is not enough information about the stage of creating a family. The Inventory also does not provide enough evidence to establish whether a young married couple formed a separate household. The main married couple lived with their parents in 132 cases, which make up 13 percent of all married couples. In 125 cases, or 10.4 percent of all households, the head of household was a single son. The households in which the father was alive, regardless of whether he was a widower, and in which the head of household was single, made up 27.2 percent. These data make it difficult to draw any conclusion about the mechanisms of undertaking the position of head of household and the status of elderly people in the family.

The data in the Inventory of the Šiauliai Economy is insufficient to reconstruct the whole of life course for families and individuals. The most significant shortcoming is the lack of data about the age of marrying couples and the static family structure recorded in the census, which does not reflect the dynamics of life course of families and individuals. However, the Inventory of the Šiauliai Economy is a valuable source provided the small range of sources giving insight into the demographic situation of peasant families in 18th-century Lithuania.